

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของช่างฝีมือในสมัยอยุธยา
สู่ช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์
Historical development of craftsmen career in Ayutthaya
period to Department of ten crafts in Rattanakosin period

เพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาถึงอาชีพช่างฝีมือในสมัยอยุธยาและช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ศึกษาโดยใช้หลักฐานเอกสารของไทยและบันทึกของชาวต่างชาติ ผลจากการศึกษาพบว่าช่างฝีมือในสมัยอยุธยามีจุดเริ่มต้นจากการเป็นแรงงานให้ราชสำนักและทำอาชีพผลิตสินค้าเพื่อขายซึ่งพัฒนาไปสู่การรวบรวมช่างฝีมือให้เป็นหมวดหมู่ในสังกัดช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ : ช่างฝีมือ สมัยอยุธยา ช่างสิบหมู่ สมัยรัตนโกสินทร์

Abstract

This article aims to study the craftsmen career in Ayutthaya and department of ten crafts in Rattanakosin period by historical document both Thai and foreigners. Results of the study showed that the craftsmen in the Ayutthaya period , with the beginning of the labor in court and made products for sale, which developed to be department of ten crafts in Rattanakosin period.

Keywords : Craftsmen, Ayutthaya period, Department of ten crafts, Rattanakosin period.

บทนำ

การสร้าง ช่อมแซม และบูรณะพระราชวัง วัดวาอาราม ศาสนสถาน การสร้างบ้านเรือน และการผลิตสินค้าบางชนิดในสมัยกรุงศรีอยุธยาล้วนต้องการช่างฝีมือที่มีความสามารถหลายแขนงมาประกอบกันเพื่อให้ได้งานที่มีทั้งความมั่นคงและความงดงาม

ช่างฝีมือในพระนครศรีอยุธยานั้นมีหลายประเภทมีความสามารถและความชำนาญที่แตกต่างกันเอกสารหลักฐานทั้งของไทยและต่างประเทศได้กล่าวถึงช่างฝีมือที่หลากหลาย ช่างฝีมือเหล่านี้ต้องทำงานให้กับราชสำนัก แต่ในช่วงอยุธยาตอนปลายได้ปรากฏสินค้าที่แสดงถึงความเป็นช่างฝีมือ เช่น เครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองเหลือง เครื่องประดับ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าช่างฝีมือมีโอกาสในการประกอบ “อาชีพ” เติบโตและพัฒนาจนกลายเป็นช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ช่างฝีมือในสมัยอยุธยา

หลักฐานของไทยที่กล่าวถึงช่างฝีมือในสมัยอยุธยาคือ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองได้ระบุศักดินาของช่างในกรมต่าง ๆ ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนได้ระบุถึงตำแหน่งช่างฝีมือต่าง ๆ ได้แก่ ช่างเลื่อย ช่างก่อ ช่างดอกไม้เพลิง ช่างไม้ต่ำสูง ช่างเงิน ช่างมุก ช่างรัก (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง, 2527 : 183)

ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองระบุถึงช่างต่าง ๆ ได้แก่ ช่างปากไม้ ช่างเรือ ช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่างทำลู่ ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างรัก ช่างบุ ช่างหุ่นและช่างปูน (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง, 2527 : 256 - 259)

หลักฐานของชาวต่างประเทศก็ยังคงกล่าวถึงความสามารถของช่างฝีมือชาวไทยในบันทึกของ เดอ ลา ลูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามายังพระนครศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ระหว่างวันที่ 27 กันยายน ค.ศ.1687 (พ.ศ. 2240) ถึงวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2241) ได้กล่าวถึงช่างฝีมือประเภทต่างๆ ได้แก่ ช่างไม้ ช่างก่ออิฐถือปูน ช่างหล่อ ช่างแกะสลัก ช่างทอง ช่างตีเหล็ก โดยได้กล่าวถึงความสามารถในการช่างของชาวสยามไว้ว่า “ชาวสยามเป็นช่างที่เร็ว ในกรุงสยามไม่มีองค์รวมนช่างฝีมือให้เป็นปึกแผ่นและวิชาช่างก็ไม่เจริญ มิใช่เนื่องจากสันดานเกียจคร้านของพวกเขาอย่างเดียว หากเนื่องจากรัฐบาลที่ปกครองพวกเขาอยู่ด้วย... ทุกคนจึงมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ วิชาช่างต่างทุกสาขาจึงไม่ผู้มีความจำเป็นแก่พวกเขาเท่าไรนักและช่างก็ไม่วางค่าของงานซึ่งเขาจะต้องลงแรงกันไป” (ลา ลูแบร์, 2510 : 305)

นิโกลัส แชรแวงส นักบวชชาวฝรั่งเศสเข้ามายังพระนครศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้กล่าวถึงช่างฝีมือ ได้แก่ ช่างทองรูปพรรณ ช่างหล่อ ช่างตีดาบ ช่างเหล็ก ช่างปูน ช่างไม้ และช่างแกะสลัก (นิโกลัส แชรแวงส, 2506 : 121 - 122)

ช่างทองรูปพรรณมีฝีมือดีเท่าๆ กับของเราเหมือนกัน (ช่างฝรั่งเศส) เขาทำเครื่องทองรูปพรรณได้หลายพันแบบล้วนแต่งามๆ ทั้งนั้น...ยังมีช่างหล่อ ช่างตีดาบ และช่างเหล็ก แต่ทำงานไม่ได้ดีเท่าของเรา แต่ก็มีความรู้พอที่จะผลิตงานออกมาได้เพียงพอแก่ความต้องการของประเทศ การหล่อระฆังและหล่อปืนใหญ่ไม่ค่อยชำนาญ แม้จะได้รับผลสำเร็จบ้างในบางครั้ง...เขาทำงานได้ผลสำเร็จดีมาก ในด้านช่างไม้และด้านแกะสลัก ทำลายกระหนกกิ่งไม้ดอกไม้ได้อย่างประณีตงดงาม... (นิโกลัส แชรแวงส, 2506 : 47 - 48)

ชรแวงสได้อธิบายถึงช่างฝีมือชาวสยามไว้ว่า “...อันที่จริงแล้วเขาเป็นคนมีฝีมืออยู่มากทีเดียว เขาไม่มีความคิดในด้านคิดค้นมากนัก แต่ก็มีความสามารถที่จะลอกเลียนแบบที่ยาก ๆ ได้อย่างถูกต้องและชำนาญจนกระทั่งแทบไม่รู้ว่าอันไหนเป็นแบบของสิ่งที่ทำเทียมขึ้นมานั้น ช่างฝีมือคนหนึ่ง ๆ ทำงานได้ประเภทที่ต่าง ๆ กัน และทำทุกประเภทได้อย่างแนบเนียนเสียด้วยราวกับว่าเคยทำมาแต่ประเภทนั้นประเภทเดียวเท่านั้น...” (นิโกลัส แชรแวงส, 2506 : 47 - 48)

ภาพหน้าบันนารายณ์ทรงครุฑ ศิลปะอยุธยา

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เดอ ชัวซีย์ อุปทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาพบกับคณะทูตชุดเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ได้บันทึกถึงความเป็นช่างฝีมือของชาวสยามไว้ว่าชาวสยามนั้นแทบทุกคนเป็นช่างฝีมือและช่างไม้ โดยสามารถลอกเลียนฝีมือหัตถกรรมชิ้นงามๆ ของยุโรปจำพวกปิดทองทาทองและงานแกะสลักได้อย่างดีเยี่ยม (เดอ ชัวซีย์, 2516 : 563)

ช่างฝีมือได้ถูกกล่าวถึงนั้นแท้จริงแล้วก็คือ ราษฎรหรือไพร่สามัญชนที่ถูกเกณฑ์แรงงานเข้าไปทำงานในกับราชสำนัก ซึ่งราชสำนักก็จะใช้แรงงานเหล่านี้ในการทำงานต่าง ๆ เช่น การสร้างวัด สร้างสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ บุรณะซ่อมแซมวัด วัง ชุดคลอง สร้างกำแพงเมืองฯ

ลา ลูแบร์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ด้วยเหตุที่ชายฉกรรจ์ต้องไปทำงานหลวงเสียปีละ 6 เดือน และบ่อยครั้งก็ไม่แน่ว่าจะถูกเกณฑ์เพียงชั่ว 6 เดือนเท่านั้น จึงไม่มีใครหน้าไหนในประเทศจะกล้าแสดงว่าเป็นช่างผู้ชำนาญในวิชาใดวิชาหนึ่ง

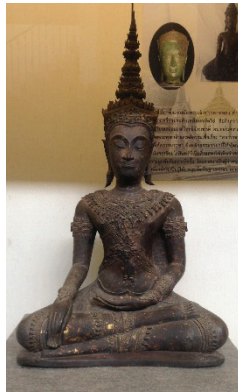
ด้วยเกรงว่าจะถูกใช้ทำงานฉลองพระเดชพระคุณไปชั่ววนาตาปีโดยมิได้รับค่าตอบแทน แต่ประการใดเลย....” (ลา ลูแบร์, 2510 : 308 - 309) การเกณฑ์แรงงานไพร่ไปทำงานให้กับราชสำนักนั้นจะเรียกเกณฑ์แรงงานจาก “ไพร่หลวง” ซึ่งถือเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์โดยที่พระองค์จะทรงปกครองและควบคุมไพร่หลวงผ่านทางขุนนาง โดยทรงให้ไพร่หลวงสังกัดกับกรมขุนนางต่าง ๆ และขุนนางผู้เป็นเจ้ากรมจะเป็นผู้ดูแลควบคุมไพร่หลวงที่สังกัดกับกรมของตน ไพร่หลวงถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่ไพร่ของขุนนาง ขุนนางเพียงแต่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้ดูแลแทนเท่านั้น (ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2550 : 39) ไพร่หลวงต้องทำงานให้กับราชการปีละ 6 เดือน โดยผลัดเวรกันเข้าทำงานเดือนเว้นเดือนหรือเข้าเดือนออกเดือน นอกจากการเกณฑ์แรงงานจากไพร่หลวงแล้ว ราชสำนักอยุธยาอนุญาตให้มีการส่งส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน โดยส่งส่วยเป็นสินค้าได้แก่ ข้าว ไม้ฝาง ไม้เนื้อหอม ดินประสิว ช้าง งาช้าง หนังสัตว์ หรือพานิชย์ภัณฑ์อื่น ๆ (ลา ลูแบร์, 2510: 168 – 418)

นอกจากการส่งส่วยเป็นสินค้าแล้วยังมีการให้ส่งส่วยเป็น “เงิน” ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้ปรับอัตราเงินที่ต้องส่งจากเดือนละ 1 บาท (ปีละ 6 บาท) เป็นเดือนละ 2 บาท ปีละ 12 บาท โดยประเมินอัตราค่าครองชีพที่ใช้เป็นหลักในการจ่ายค่าแรงรายวันให้แก่คนงานที่เอกชนจ้างทำอยู่ (ลา ลูแบร์, 2510 : 168 – 419) การที่ไพร่สามารถจ่ายเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานเข้าทำราชการนั้นน่าจะเกิดขึ้นมาระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมหรือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะถือเป็นช่วงที่การค้าขายตัวไพร่มีโอกาสมากประกอบกิจกรรมการค้าและสะสมความมั่งคั่งนำเงินมาจ่ายแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, 2548: 276) แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มไพร่ที่สามารถจ่ายเงินได้ก็มีข้อจำกัด “การชำระด้วยเงินสดนี้แลคนที่มั่งมีได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลกเข้าเดือน” (ลา ลูแบร์, 2510: 168 – 419)

กลุ่มไพร่ที่สามารถจ่ายเงินแทนการเข้าเวรรับราชการนั้นมีจำกัดมิใช่ไพร่โดยทั่วไป กลุ่มไพร่ที่มีฝีมือทางการช่าง น่าจะเป็นไพร่กลุ่มหนึ่งซึ่งมีโอกาสในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยความสามารถที่ตัวเองมีมาทำให้เกิด

ประโยชน์นี้ไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างทำงานหรือผลิตสินค้าออกจำหน่าย บ้านที่ของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามายังพระนครศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้กล่าวถึงความสามารถของช่างฝีมือชาวสยามไว้ว่า ช่างชาวสยามมีฝีมือในการทำทองรูปพรรณ โดยช่างทองสามารถทำทองรูปพรรณได้หลายพันแบบเป็นช่างกาไหลทองชั้นดี ช่างไม้ ช่างแกะสลักมีผลงานประณีตงดงาม ช่างหล่อและช่างเหล็กที่สามารถผลิตผลงานได้เพียงพอกับความต้องการ ช่างอิฐและช่างปูนมีความสามารถพอใช้ (นิโกลาส์ แชรแวงส, 2506 : 122 – 123 และ ลา ลูแบร์, 2510 : 311 - 312)

ในช่วงอยุธยาตอนปลาย ช่างฝีมือปรากฏชัดเจนมากขึ้นใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง” ภาพของย่านสินค้า ตลาด และย่านการผลิตที่สะท้อนให้เห็นว่ามีการผลิตสินค้าหลากหลายชนิดเพื่อขาย สินค้าบางชนิดต้องผ่านกระบวนการผลิตที่ต้องอาศัยกลุ่มช่างฝีมือที่มีความรู้ความชำนาญในการผลิตสินค้านั้นออกมา ช่างฝีมือที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมที่ศึกษาได้จากสินค้า มีดังนี้ ช่างเขียน ช่างเงิน ช่างทอง ช่างทำเครื่องประดับ ช่างแกะสลัก ช่างหล่อ ช่างหล่อพระพุทธรูป ช่างทำเครื่องเคลือบ เครื่องทองเหลือง เครื่องปรอท ช่างหล่อเหล็ก ช่างตีเหล็ก ช่างปั้นเครื่องดินเผา ช่างเลื่อย ช่างกลึง ช่างไม้ ช่างกระเบื้อง ช่างทำเครื่องจักรสาน ช่างปูน ช่างบุ ช่างทำกระดาด (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี, 2534: 5 - 69)

ภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย สำริด ศิลปะอยุธยา
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สถานภาพของกลุ่มช่างฝีมือเปลี่ยนแปลงไป สามารถใช้ความชำนาญและความสามารถในการช่างที่ตัวเองมีมาผลิตสินค้าหรือรับจ้างทำงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรับจ้างผลิตสินค้า ช่างของเครื่องใช้หรือรับจ้างสร้างบ้านเรือนและตึกที่เป็นห้างค้าขายให้กับชาวจีนและตะวันตก ช่างฝีมือที่มีความสามารถทางด้านประณีตศิลป์ในช่วงอยุธยาตอนปลายถือเป็นแรงงานรับจ้างที่มีรายได้สูงกว่าช่างฝีมืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2295 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงจ้างช่าง 200 คน ในการสร้างบานประตูมุกพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม ใช้เวลาสร้าง 6 เดือนเศษ พระองค์ทรงพระราชทานบำเหน็จแก่ช่างเป็นเงิน 30 ชั่งต่อบาน ใน พ.ศ. 2296 โปรดฯ ให้ช่าง 185 คนสร้างบานประตูมุกวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก ใช้เวลา 2 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน 25 ชั่งต่อบานและ พ.ศ. 2299 โปรดฯ ให้สร้างบานประตูมุกวิหารพระพุทธชินราช พิษณุโลก ใช้เวลา 5 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน 26 ชั่งต่อบาน (สายชล วรรณรัตน์, 2525 : 20)

ช่างเหล่านี้แม้จะเป็นไพร่แต่ก็มีโอกาสครอบครองเงินตรา และการจ้างไพร่ด้วยเงินตรานี้ก็สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในสมัยปลายอยุธยาด้วย (สายชล วรรณรัตน์, 2525:20) การจ่ายเงินบำเหน็จเป็นค่าตอบแทน

ให้กับช่างฝีมือแสดงให้เห็นว่าราชสำนักสร้างแรงจูงใจให้กับช่างฝีมือเหล่านี้เข้ามาทำงานให้กับราชสำนัก ซึ่งช่างฝีมือไม่อาจจะเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่หลวงที่มีฝีมือมาทำงานได้เหมือนเมื่อก่อน กลุ่มช่างฝีมือเหล่านี้น่าจะมีหนทางในการประกอบอาชีพโดยใช้ฝีมือของตนเอง สร้างรายได้และส่งส่วยให้กับรัฐจึงไม่ยอมที่จะถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน ทางราชสำนักจึงต้องให้บำเหน็จเป็นค่าแรงตอบแทนแก่ช่างฝีมือที่เข้ามาทำงานให้

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการนาทหารหัวเมืองได้มีการระบุตำแหน่งของช่างไว้ในทำเนียบศักดินา คือ ชุนช่าง นา 300 หมื่นช่าง นา 200 พันช่าง นา 100 และช่างเลว นา 50 การกำหนดศักดินานี้กำหนดให้ผู้ที่มีศักดินา 400 ขึ้นไปเป็นมูลนายระดับล่างที่มีฐานดีกว่าไพร่ในบางเรื่อง มีนักวิชาการบางกลุ่มเห็นว่าหากมีศักดินาต่ำกว่า 400 ถือว่าเป็นไพร่ (ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2550 : 82) ชุนช่าง หมื่นช่าง และพันช่าง น่าจะหมายถึง ช่างที่เป็นหัวหน้าลดหลั่นกันลงมา ช่างเลว คือ ช่างฝีมือทั่ว ๆ ไปหรือไพร่สามัญที่มีฝีมือในการช่าง เมื่อเข้าไปอยู่ในทำเนียบศักดินาจึงเรียกว่า “ช่างเลว”

ช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าช่างฝีมือมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยปลายอยุธยา หลังจากการเสียกรุงครั้งที่สอง ช่างฝีมือได้สูญหายไปมาก หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ได้ทรงทำนุบำรุงวิชาช่างไทยขึ้นใหม่ให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี ช่างฝีมือต่าง ๆ ถูกรวมเข้ากรมช่างหลวง (บุหลวง ศรีกนก และภูธิปนิธิศรี คงโกคานนท์, 2549 : 11) กรมช่างหลวงหรือ กรมช่างของในหลวง คือหน่วยงานที่มีหน้าที่และความรับผิดชอบสร้างสิ่งของและบริการด้านการช่างให้แก่ราชการซึ่งต้องอาศัยช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ มารวมอยู่กันเป็นจำนวนมาก โดยมีกรมต่าง ๆ คือ

กรมช่างทหารใน หรือ ช่างทหารใน เป็นพนักงานทำที่ประทับ พลับพลา หรือ ทำการที่เป็นกรใหญ่ให้เสร็จโดยเร็ว เช่น ทำพลับพลา พระที่นั่ง พระเมรุ ข้าราชการช่างทหารในมีทำเนียบบรรดาศักดิ์ปรากฏอยู่ในพระไอยการนาทหารหัวเมือง คือ

ทหารในขวา ทหารในซ้าย ข้างปากไม้ ข้างเรือขวา และข้างเรือซ้าย (บุหลง ศรีกนก และภุธิปนิธิศรี คงโกคานนท์, 2549 : 11)

กรมช่างมหาดเล็ก คือ กรมที่ให้ผู้ที่มีความไว้วางพระราชหฤทัยให้ไปทำงานช่างสำคัญ ๆ (บุหลง ศรีกนก และภุธิปนิธิศรี คงโกคานนท์, 2549 : 17)

ในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดงานช่างเป็นกรมต่างๆ ไว้ถึง 29 กรม ได้แก่ กรมช่างเลื่อย กรมช่างต่อ กรมช่างดอกไม้เพลิง กรมช่างไม้ลำภา กรมช่างปั้น กรมช่างสนะ(จีน) กรมช่างสนะ(ไทย) กรมช่างขุนพราหมณ์เทศ กรมช่างรัก กรมช่างมุก กรมช่างปากไม้ กรมช่างเรือ กรมช่างฉลุ กรมช่างเขียน กรมช่างแกะ กรมช่างสลัก กรมช่างกลึง กรมช่างหล่อ กรมช่างหุงกระเจก กรมช่างประดับกระเจก กรมช่างหยก กรมช่างชาดสีสุก กรมช่างหุ่น กรมช่างตีบุก กรมช่างบุ กรมช่างปูน กรมช่างปั้น กรมช่างต่อกำปั่น กรมช่างทอง โดยแยกเป็นกรมช่างฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้กรมช่างฝ่ายทหารมารวมเข้ากับฝ่ายพลเรือนและตั้งเป็นกรมช่างสิบหมู่

กรมช่างสิบหมู่ เป็นกรมช่างหลวงขนาดใหญ่มีหน้าที่และรับราชการการช่างโดยตรง ช่างในกรมนี้เป็นช่างฝีมือดีที่เคยอยู่กรมกองต่าง ๆ มีพัฒนาการต่อเนื่องมาจากช่างฝีมือในสมัยปลายอยุธยา ซึ่งช่างฝีมือได้พัฒนาฝีมือให้มีทักษะและความชำนาญมากขึ้นโดยสืบทอดกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานสำคัญในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองมีทำเนียบ คัดดินาที่สามารถนำชื่อมาเทียบกับช่างในกรมช่างสิบหมู่ ช่างที่ระบุในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ได้แก่ ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างหุ่น ช่างรัก ช่างบุ และช่างปูน (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง, 2527 : 256 - 259)

กรมช่างสิบหมู่มีหน้าที่ทำราชการจำเพาะด้านช่างที่เกี่ยวกับศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งในด้านจิตรศิลป์และงานประณีตศิลป์ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ มาแต่โบราณ กรมช่างสิบหมู่และข้าราชการซึ่งเป็นช่างต่าง ๆ ในกรมนี้แม้ว่ามีหน้าที่โดยตรงคือรับราชการสนองพระราชประสงค์ส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ แต่ก็มิได้หมายความว่าพระมหากษัตริย์จะทรงสงวนไว้ให้ทำการแต่ในส่วนพระองค์เท่านั้น

กรมช่างสิบหมู่เป็นกรมช่างที่ทรงพระกรุณาให้รวบรวมผู้คนที่ฝีมือเข้าใจและสามารถทำการต่าง ๆ ได้ขึ้นเป็นหมู่เป็นกรมเพื่อจะได้เป็นกำลังในกิจการก่อสร้างสิ่งที่เป็นงานศิลปกรรมต่าง ๆ เป็นต้นว่า พระราชวัง วัดวาอาราม สาธารณสถานต่าง ๆ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงถือว่าเป็นพระราชภารกิจในพระบรมราชูปถัมภ์โดยตรง เพื่อยังให้ศักดิ์ศรีแก่บ้านเมือง เป็นการบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรือง ส่งเสริมพระเกียรติยศให้ปรากฏในแผ่นดินและช่วยผดุงการช่างศิลป์ต่าง ๆ สำหรับบ้านเมืองให้เจริญและดำรงอยู่ได้ (ราชบัณฑิตยสภา, 2526 : 24)

คำว่า “ช่างสิบหมู่” หรือ “กรมช่างสิบหมู่” พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ทรงอธิบายไว้ว่าเป็นคำที่เลื่อนมาจากคำว่า ช่างสิบปะ เป็นภาษาบาลีมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ศิลปะ ในภาษาสันสกฤต หมายถึง ฝีมือทางการช่าง คำว่า ช่างสิบปะ ก็คือ ช่างศิลปะ หรือช่างศิลป์ คนไทยพูดประหยัดคำหรือออกเสียงสั้นลงเป็นช่างสิบ คำว่า สิบ ต่อมาถูกแก้ไขเป็น สิบ หมายถึงจำนวน 10 ช่างสิบจึงกลายเป็น ช่างสิบ และเติมคำว่าหมู่เข้าไปตอนท้าย กลายเป็นช่างสิบหมู่ แต่ไม่ได้หมายความว่าช่างในสังกัดเพียง 10 ประเภท (บุหลง ศรีกนก และภูษิณิธรศรีคงโกดานนท์, 2549 : 25)

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้าดิศ) อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดแบ่งหมู่ช่างต่างๆ ดังนี้

1. หมู่ช่างเขียน ประกอบด้วยช่างเขียน ช่างปิดทอง ช่างลงรัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างหุ่นและช่างอื่นๆ
2. หมู่ช่างแกะ ประกอบด้วยช่างแกะตรา ช่างแกะลาย ช่างแกะพระหรือแกะภาพ ซึ่งหมายรวมไปถึง ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเพชรพลอย
3. หมู่ช่างหุ่น ประกอบด้วยช่างไม้ ช่างไม้สูง ช่างเลื่อย ช่างปากไม้ ช่างทำหุ่นรูปคน สัตว์หิวโซน ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างไม้
4. หมู่ช่างปั้น ประกอบด้วยช่างขี้ผึ้ง ช่างปูน ช่างขึ้นรูป ช่างหุ่น
5. หมู่ช่างปูน ประกอบด้วยช่างปั้น ช่างปูนก่อ ช่างปูนฉาบ ช่างปูนปั้น
6. หมู่ช่างรัก ประกอบด้วยช่างลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระຈก ช่างมุก ช่างเครื่องเขิน

7. หมู่ช่างบุ เป็นช่างเดี่ยว แต่หมายรวมไปถึงช่างโลหะด้วย
 8. หมู่ช่างกลึง ประกอบด้วยช่างไม้ ช่างแกะงา ช่างทำกลอง และเกี่ยวข้อกับช่าง ลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างเขียนด้วย
 9. หมู่ช่างสลัก ประกอบด้วยช่างฉลุ ช่างกระดาด ช่างหยวก ช่างเครื่องสด (แกะสลักผักผลไม้)
 10. หมู่ช่างหล่อ ประกอบด้วยช่างหุ่นดิน ช่างขี้ผึ้ง ช่างผสมโลหะ
- ช่างสิบหมู่เป็นเพียงการจัดให้เข้าหมวดหมู่มารวมกันไว้ ในการปฏิบัติงานต้องใช้ช่างหลายหมู่ทำงานร่วมกันเป็นการประสานฝีมือในเชิงช่างเพื่อสร้างสรรค์ผลงานที่มีความงดงามและมีคุณค่า การที่หมู่ช่างบางหมู่มิใช่ช่างในหมู่อ้าข้อกันก็เนื่องจากการผลิตผลงานของช่างงานชิ้นหนึ่ง ๆ อาจจะได้ใช้ช่างเพียงช่างเดียวในการทำแต่ต้องอาศัยช่างที่มีความสามารถแตกต่างกันมาทำงานร่วมกันเพื่อให้ผลงานออกมามีคุณภาพและสวยงาม เช่น การสร้างราชรถ การสร้างพระโกศ การสร้างเรือพระที่นั่ง เป็นต้น

ภาพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่
ในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : <http://kanchanapisek.or.th>

ในปัจจุบันช่างสิบหมู่สังกัดอยู่ในกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร โดยกำหนดงานช่างต่างๆ ไว้ 10 หมู่ดังนี้ (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 16 เรื่องที่ 8 การช่างและหมู่บ้านช่าง, 2534)

1. ช่างเขียนภาพและลายไทย
2. ช่างไม้แกะสลัก
3. ช่างปิดทองประดับกระจก ประดับ กระเบื้อง
4. ช่างมุก
5. ช่างปูนและช่างปั้นลายปูนสด
6. ช่างลายรดน้ำและเครื่องเงิน
7. ช่างหัตถ์
8. ช่างเคลือบโลหะ
9. ช่างปั้นหล่อ
10. ช่างเขียนแบบพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม

กลุ่มช่างฝีมือในสมัยอยุธยาได้พัฒนาทางด้านฝีมือถ่ายทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น เป็นกลุ่มคนที่มีความเติบโตตามสภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัว ส่งผลให้ช่างฝีมือจากอยุธยาตอนปลายสามารถพัฒนาตนเองจนเป็นช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์

สรุป

ช่างสิบหมู่มีพัฒนาการที่สืบเนื่องยาวนานจากช่างฝีมือในสมัยอยุธยาที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้ราชสำนักและผลิตสินค้าเพื่อขายจนกลายเป็นอาชีพช่างฝีมือสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ช่างฝีมือถูกรวบรวมเข้ากรมช่างหลวงและมีกรมช่างสิบหมู่ซึ่งมีชื่อของกลุ่มช่างที่สอดคล้องกับชื่อของช่างที่ปรากฏในพระไอยการนาพลเรือนและพระไอยการนาทหารหัวเมือง ในปัจจุบันมีสำนักช่างสิบหมู่ สังกัดอยู่ในกรมศิลปากร ทำหน้าที่อนุรักษ์ฯ ฟื้นฟู และสืบทอดศิลปวิทยาการด้านช่างฝีมือและเป็นศูนย์ข้อมูลด้านศิลปกรรมของชาติ ดำเนินการด้านช่างและงานศิลปะในการบูรณะ ซ่อมแซม เพื่อการอนุรักษ์งานศิลปกรรมที่มีคุณค่าของชาติ รวมถึงดำเนินการสร้างสรรค์งานช่างสิบหมู่ งานจิตรกรรม และงานประติมากรรม รวมทั้งงานศิลปะประยุกต์ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และ
โบราณคดี (2534). **คำให้การขุนหลวงหาวัดประจักษ์ศิลปาคม : เอกสารจาก
หอหลวง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์
เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี.
- เดอ ชัวซี. (2516). **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี
ค.ศ. 1685 และ 1686**. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า.
- นิโกลาส์ แชรแวงส. (2506). **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.
- บุหลง ศรีกนก และ ภูธิปนิศิศรี คงโกคานนท์. (2549). **ช่างสิบหมู่**. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในนามคณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี.
- ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง
เล่มที่ 1-3**. (2527). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.
- ลา ลูแบร์, ชิมอง เดอ. (2510). **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ จบบัสมบุรณ์** แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2550) **อยู่อย่างไพร่ ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัย
จารีต**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 16**. (2534). กรุงเทพฯ : โครงการ
สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- สายชล วรรณรัตน์. (2525). “เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา.”
ธรรมศาสตร์ 11, 3 (กันยายน) : 6 – 40.

- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2558). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ / เล่มที่ ๑๖ / เรื่องที่ ๘ การช่างและหมู่บ้านช่าง / การช่างและหมู่บ้านช่าง. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2558, จาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6>
- Gervaise, Nicolas.(1988). The Natural and Political History of the Kingdom of siam. Bangkok : White Lotus.
- La Loubere, Simon de. (1969). The Kingdom of Siam. London : Oxford University Press.